

ZÁRÓJELENTÉS

Az NN 101921 Európai Társadalomtudományi Elemzések című OTKA kutatásról (2015. január)

Az NN 101921 Európai Társadalomtudományi Elemzések című OTKA kutatás a European Social Survey (ESS) nemzetközi projektbe illeszkedett és annak ütemezését követte. A kutatás a teljes futamidő során (2011 szeptember 1 – 2014 december 31) konzorciális keretben folyt és szoros együttműködésben valósult meg a társ pályázóval (NN101922). A zárójelentés két részre oszlik, az első részben a kutatás eredeti munkaterve alapján leírjuk a munkamenet és az egész kutatás kronológiáját, amivel egy áttekintő „leltárt” adunk a munkánkról. A zárójelentés második felében összefoglaljuk a kutatási eredményeket az egyes vizsgált tématerületeken.

Áttekintés a kutatási tevékenységről időrendben

1. év. 2011. szeptember 1. – 2012. augusztus 31.

A nemzetközi kutatás ütemezésének megfelelően kaptuk meg az ESS 6. hullámának kérdőívét, amelyet a kutatócsoport a következő hónapokban adaptált. Az ESS kívánalma szerint két független fordítás készült a kérdőívről, amelyet a kutatócsoport belső tagjai értékelték és véglegesítettek.

Tudományos hozadéka kevésbé volt, de ráfordított munkaórákat tekintve a várakozásokat messze felülmúló, több hónapot igénybe vevő munka volt az adatfelvételt lebonyolító cég kiválasztása. A törvényes előírásoknak mindenben megfelelő közbeszerzési eljárás keretében végül az eredeti munkatervekhez képest csúszással, az első éves futamidőn túl, 2012. szeptember 10-én kerülhetett sor az adatfelvételi szerződés aláírására.

Tartalmilag, a friss 2012 évi adatok megérkezése előtt, a korábbi évek ESS adatainak másodlagos feldolgozása volt a tervezett szakmai feladat. Tudományos szempontból ehhez kapcsolódó érdemi esemény, hogy 2012. május 24-én egynapos műhelykonferenciát tartottunk „Adatok és összefüggések” címmel az MTA Társadalomkutatási Központban. Az összejevetelen összesen 9 előadás hangzott el, az előadók mindegyike korábbi ESS adatokat használt és kutatási eredményekről számolt be. Az NN 101921 OTKA kutatócsoport tagjaihoz köthető előadások szerepelnek a zárójelentéshez megadott Közlemények részben.

A korábbi ESS adatok nemzetközi összehasonlítással történő másodelemzése részeként Róbert Péter elkészített és egy nemzetközi konferencián (Köln, Gesis) előadott egy angol nyelvű elemzést is. Ez a kutatás a választási részvétel, az intézményi bizalom, a politika iránti érdeklődés, az egyéni szinten mért bizalom és a társadalmi izoláció összefüggését vizsgálta.

2. év. 2012. szeptember 1. – 2013. augusztus 31.

Ismét egy nem alapkutatási, viszont tudományos infrastrukturális szempontból alapvető munkafázissal kezdve, az OTKA kutatás második évének kiemelkedő feladata volt az ESS 6. hullámát jelentő magyar adatfelvétel lebonyolítása. Az adatfelvételnek az eredeti ütemterv szerint már 2012 szeptemberében el kellett volna indulnia, de a közbeszerzési eljárás elhúzódása miatt az adatfelvételt végző cég 2012 szeptemberében még csak a korábban (és időben) lefordított nemzetközi kérdőív szerkesztését, nyomtatását kezdhette el. Emellett az adatfelvételhez szükséges lakossági mintavételt hajtotta végre. A mintavételi elveket és annak gyakorlati megvalósítását egyébként a European Social Survey módszertani csoportja

(Siegfried Gabler, Matthias Ganninger, Sabine Hader, GESIS, Germany; Seppo Laaksonen, University of Helsinki, Finland; Peter Lynn, University of Essex, UK) már a kezdetektől felügyelte és ellenőrizte.

Maga az adatfelvétel így csak 2012 októberének második felében kezdődhetett el. Mindezzel a csúszással kapcsolatban a konzorciális partner csapatban dolgozó ESS national coordinator (NC) folyamatosan kapcsolatban állt az ESS londoni központjával. Amint várható volt, nem sikerült az ütemterv szerint 2012 év végére befejezni a terepmunkát, a kérdezés – ha csak kis mértékben is – átcúsúzott 2013 januárjára.

Ezt követően 2013 első hónapjai az adatok javításával, illetve a nemzetközi adatbázishoz való kapcsolódáshoz szükséges angol nyelvű adatfile előállításával teltek. Problémát jelentett az adatok súlyozása, ami ugyan természetes korrekció egy országos reprezentatív kutatás esetében és nem róható fel hibának, de a KSH 2011-es népszámlálási adataihoz való súlyozás ismét okozott pár hét csúszást, mivel a KSH is csak 2013 tavaszán tette hivatalosan közzé a népszámlálási adatokat. Ez egyben azt is jelentette, hogy az elemző munkát sem lehetett előbb elkezdni, mint 2013 tavaszán, amikor a javított és súlyozott magyar adatok elkészültek. Mindez az eredeti pályázatban szereplő ütemtervhez képest lassúbb előrehaladást jelentett. Ezzel együtt is sikerült a magyar adatbázist angolul elkészítve és dokumentálva 2013 tavaszán átadni a norvég NSD adatbank számára, akik az ESS 6. hullámának összemásolt nemzetközi adatbázisát állítják elő.

Bár a kutatás második évében is – mint látható volt – még jelentős időbeli és személyi kapacitást kötöttek le a technikai munkálatok, ennek ellenére tartalmi kutatási tevékenység is történt. Ennek részeként 2012 decemberében egy intézeti szintű konferencián az OTKA kutatócsoport két tagja Róbert Péter és Szabó Andrea tartottak előadást, amiben korábbi ESS felvételek adataira támaszkodva empirikus kutatási eredményeket is bemutattak (ld. Közlemények). Ebből az előadásból azután Róbert Péter és Valuch Tibor készített el egy tanulmányt, amely a Politikatudományi Szemlében került később elfogadásra, hivatkozva természetesen az OTKA támogatásra (ld. Közlemények).

Nemzetközi szinten ebben az időszakban Róbert Péter két előadást tartott, két az ESS által szervezett konferencián, az egyiket 2012 novemberében Nicosiában, a másikat pedig 2013 júniusában Dublinban a UCD egyetemen tartották (ld. Közlemények).

3. év. 2013. szeptember 1. – 2014. augusztus 31.

Hosszabbítással: 2014. szeptember 1 – 2014. december 31.

Ismét a kutatási infrastrukturális elemekkel kezdve, az ESS 2013 őszén megjelentette a 6. adatfelvétel első nemzetközi adatbázisát. A magyar adatok (további, immár kinti) ellenőrzése és javítása azonban hosszabb időt vett igénybe, így ebbe az adatbázisba csak egy részlegesen használható magyar adatkör került bele. A végleges és teljes magyar adatbázis nemzetközileg akkor vált csak elérhetővé, amikor megjelent az ESS 6. hullámának 2. publikációs köre, vagyis 2014 tavaszán. Ez nyilvánvalóan tovább késleltette a magyar adatok nemzetközi összehasonlító elemzését. Nekünk ugyan értelemszerűen rendelkezésre álltak a magyar adatok, de egy nemzetközi összehasonlításban a magyar kutatóknak is azt a magyar adatot kell használniuk, amihez a többi külföldi kutató is hozzáfér. Ez volt a fő indoka annak is, hogy 2014 tavaszán 4 hónapos hosszabbítást kértünk a kutatási program befejezésére, amelyet az OTKA meg is adott részünkre.

Egy további kutatási infrastrukturális elem, amelyre legalább az említés szintjén utalni szükséges, hogy ebben a kutatási időszakban, az ESS nemzetközi menetrendjének megfelelően, már sort kellett (volna) keríteni a 7. adatfelvételi hullám előkészítésére és megvalósítására is. Az ESS viszont időközben hivatalosan is európai kutatási infrastruktúrává alakult (ERIC), s az ebben való magyar részvétel kormányzati adminisztrációs és pénzügyi

bonyodalmai csak 2014 decemberében zárultak le. Ezért az ESS 7. hullámának adatfelvételére Magyarországon nem is kerülhetett sor 2014 őszén, (mint sok már országban), hanem majd csak 2015 tavaszán tudunk ezen dolgozni. Ez viszont már nem ennek az OTKA kutatásnak lesz része.

Tartalmilag az OTKA kutatás harmadik évének elején, 2013 őszén Gyorsjelentés jelleggel elkezdtek az adatok elemzését. Két ilyen jelentés készült el teljesen, a *demokrácia* és az *intézményi bizalom* témakörében a PTI kutatócsoportjában (ld. Közlemények). Három másik kutatási témával is sokat foglalkoztunk. Az egyik a *politikai részvétel* volt, az erre vonatkozó eredményeket 2013 őszén a Tudomány Ünnepe keretében tartott konferencián mutattuk be (ld. Közlemények). A másik témakör, a *migrációval összefüggő attitűdök* az eredeti kutatási tervben nem kapott külön hangsúlyt, de időközben kiderült, hogy ez a téma lesz az egyik kiemelt rotating module az ESS 7. felvételében. Ebben a témában egy konferencia poszter készült el (ld. Közlemények), amiből remélhetően publikáció is lesz, de ennek megjelenése a megfelelő OTKA hivatkozással már a hivatalos kutatási időszak után 2015-ben várható. Egy harmadik további téma pedig a *jólét* volt, tekintettel arra, hogy az ESS kutatás 6. hullámában a demokrácia értelmezése és értékelése kérdéskör mellett a személyes és társadalmi jólét volt a kérdőív kiemelt vizsgálati területe. (Ez utóbbi a témát egyébként a konzorciális partner SZKI kutatói dolgozták még fel.) A PTI-ben a jólét témában egyelőre publikálásra váró kéziratok készültek (ld. Közlemények), amelyek várhatóan szintén már a hivatalos kutatási időszak után 2015-ben jelennek meg.

Kronologikusan haladva, a kutatási időszak meghosszabbítását, arra használtuk, hogy az OTKA engedélyével 2014 őszén egy kiegészítő kérdőíves adatfelvételt is elvégezzünk a demokrácia értelmezése és a politikai részvétel témakörökben. Ez a kutatás egy 1000 fős mintán egy 15 perces blokk lekérdezését jelentette. Mindkét témáról állítható, hogy olyan gyors politikai folyamatok mennek végbe, amelyek szükségessé teszik a témák gyakoribb vizsgálatát Magyarországon az eredeti 2012 őszi ESS adatfelvétel óta. (Részben hasonló megfontolásból a konzorciális partner SZKI kutatói egy fókuszcsoporthoz kiegészítő kutatást végeztek el.)

Nemzetközileg a kutatás utolsó meghosszabbított időszakában még egy konferencia előadásra került sor. Róbert Péter prezentált a WAPOR éves konferenciáján a politikai részvétel témában (ld. Közlemények); a tanulmány a szervezők által az "Elizabeth Nelson Prize for the best paper from a society in transition presented at the annual conference" díjban részesült.

A kutatási eredmények összefoglalása az egyes vizsgált témakörökben

A demokrácia értelmezése és értékelése

Ez a téma kiemelt szerepet kapott az ESS 6. hullámában, ez volt az egyik rotating module. A nemzetközi kutatás egy kettős megközelítést alkalmazott a demokrácia percepciójának feltárására. Ez egyfelől arra vonatkozott, hogy a lakosság szerint a demokrácia jellemzői milyen mértékben fontosak vagy kevésbé fontosak, vagyis mik a demokrácia kritériumai a közvéleményben. Másfelől a demokráciával való elégedettséget úgy vizsgálta, hogy hogyan alakul e kritériumok megvalósulása, vagyis mely jellemzők esetében figyelhető meg demokrácia deficit Magyarországon. A PTI OTKA kutatócsoportjának munkája alapján következő eredményeket érdemes kiemelni:

- A demokrácia kritériumainak fontossága között alig van különbség; gyakorlatilag minden tényezőt egyformán nagyon fontosnak tartottak a válaszolók. Ugyanakkor erős demokráciadeficit mutatható ki Magyarországon. Minden demokráciaképző kritérium esetében alacsonyabb osztályzatot kapott az adott kritérium tényleges megvalósulása.

- Jelentősek azonban a különbségek az egyes kritériumok között. A legnagyobb deficit a szociális szempontok (jövedelemegyenlőtlenségek csökkentése, szegénység elleni küzdelem) kapcsán mutatkozik. A demokrácia klasszikus ismérvei tekintetében, mint a kormány leválthatósága, a szabad választások, a bíróság előtti egyenlőség közepes mértékű a demokrácia deficit. Még kisebb a deficit a kormány bírálhatósága, a szólás szabadsága és a nyilvánosság kérdéseiben, ami meglepő lehet a véleményformáló értelmiség számára. Valójában azonban arról van szó, hogy ezek a „politikatudomány” demokrácia ismérvek a közvélemény számára, az emberek napi életében nem olyan fontosak, mint ahogy az elméleti szakirodalomban megjelennek.
- A demokráciával való általános elégedettség szempontjából a válaszolók egy 0–10 értékű skála középpontjánál valamivel alacsonyabbra (4,5) osztályozták a demokráciát Magyarországon. Ezen belül többen vannak a nagyon elégedetlenek, akik a skálán 0–2 értéket adtak a demokrácia működésének, mint a nagyon elégedettek, akik a skála 8–10 értékeit jelölték meg. A demokrácia megítélésének *időbeli változása* jellegzetes mintázatot mutat: a legmagasabb skálaérték (4,8) a 2002 évi adatoknál mutatkozik és az elégedettség onnan kezdve meredeken csökken a 2008 évi mélypontra, amikor a mértéke 3-as. Jelentős javulás mutatkozott 2010-re, amikor az elégedettség mértéke 4,4 lett. Ezzel lényegében azonos szintű elégedettséget mutatott a 2012-es felvétel és hasonló érték (4,6) adódott 2014 őszi kiegészítő felvételben is.
- A 2014 őszi kiegészítő vizsgálatot éppen azzal a céllal végeztük, hogy nyitott kérdések segítségével jobban megértsük, hogyan gondolkodnak az emberek a demokráciáról. Mivel 2 hónappal ezelőtti adatgyűjtésről van szó, az eredmények még részlegesek, de úgy tűnik, hogy a gazdasági aspektusok szerepe valóban erős szerepet játszanak a demokrácia lakossági percepciójában.
- Nemzetközi összehasonlításban a demokráciával való elégedettség alacsonyabb szintű Magyarországon, mint ami az európai országok átlaga. Nem meglepő módon az elégedettség mértéke a skandináv országokban a legmagasabb és a volt szocialista országokban egyöntetűen alacsonyabb. De a magyar állapot kedvezőtlenebb, mint a legtöbb volt szocialista országban.
- Róbert Péter nemzetközi összehasonlító elemzése szerint a demokrácia megítélésében mind gazdasági, mind politikai tényezők szerepet játszanak. A politikai tényezők szerepe több országban valamivel erősebb, főleg a kormány megítélése lényeges, de a politikai intézményekbe vetett bizalom is számít. Miközben a gazdasági tényezők hatása valamivel kisebb, a gazdaság egészével való elégedettség meghatározza a demokráciával való elégedettséget is. Ez az összefüggés a volt szocialista országokban különösen jelen van. Az eredmény egybevág a magyar adatokból adódó tapasztalattal, ahol a gazdasági tényezők szerepét a demokrácia percepcióban részletesebben is megvizsgáltuk.
- A demográfiai változók szerint a település típusa és a szubjektív anyagi helyzet alapján mutatkoznak különbségek a demokrácia megítélésben. A demokráciával nagyon elégedetlenek elsősorban az alsó-középosztálybeliek, a szakmunkás végzettségűek, a megyeszékhelyen élők és a szegények. A legelégedettebbek viszont a Budapesten élők, az értelmiségiek és a jómódúak. A fővárosban élők esetében szinte minden állítás kapcsán kisebb a demokráciadeficit érzete.

Az SZKI konzorciális OTKA Kutatócsoportjának elemzése a demokrácia témában a socio.hu 2014 évi különszámában jelent meg és az eredményeket valamint a téma vizsgálatának módszertani kérdéseit az ő kutatási zárójelentésük tartalmazza.

A politikai részvétel alakulása

A politikai részvételt az OTKA kutatás során két szinten vizsgáltuk. Egyrészt elemeztük a választásokon való formális hagyományos részvételt, (az ESS-ben a kérdés az országgyűlési választáson való szavazásra vonatkozik). Másrészt elemeztük a direkt demokratikus részvételi formák gyakorlatát (kapcsolatba lépés politikussal, képviselővel; véleménynyilvánítás írásban vagy demonstráción; részvétel politikai vagy más szervezeti munkában; kitűző viselése; bojkott). Adatok hiányában (az ESS felvételek erre nem terjednek ki) nem tudtuk vizsgálni a virtuális részvételt, az on-line aktivitást, a szociális médiában való tevékenységeket. Az eredmények összefoglalása:

- Leíró szinten, a formális választási részvétel az ESS adatokban rendre felülbecsült, a valóságban kevesebben szavaznak, mint amit „bevallanak”. Az ESS adatok szerint a szavazás nemzetközi összehasonlításban alacsonyabb arányú a volt szocialista országokban, de ezen országok között Magyarországon relatíve magas.
- A választási részvétel meghatározóinak elemzése a volt szocialista országok esetében kiterjedt az intézményi bizalom, a politika iránti érdeklődés, az egyéni szinten mért bizalom és a társadalmi izoláció hatásának vizsgálatára. Róbert Péter eredményei szerint a választási részvételt a politikai érdeklődés és az intézményi bizalom jobban meghatározza, mint az általános bizalom vagy az izoláció. Ezen belül a politikai intézményi bizalommal való összefüggés változatos mintákat alkot. Magyarországon például a bizalomhiány magas, de ez nem vezetett olyan alacsony részvételhez, mint más országokban. Lengyelországban viszont a szintén alacsony mértékű bizalom alacsony választási részvétellel jár együtt.
- A részvételt mindemellett demográfiai tényezők is jelentősen magyarázzák, mint az életkor vagy iskolai végzettség. A magasabb iskolai végzettség magasabb részvételi arányt valószínűsít. A szavazás életkori profilja fordított U alakú, a fiatalok kevésbé jelennek meg a választásokon, mint a középkorúak, majd a szavazási gyakoriság lecsökken a 70 év felettiekénél. Ugyanakkor a választási részvétel a magyar fiatalok esetében magasabb, mint európai kortársaiknál.
- A politikai szavazási részvétel vizsgálata során célszerű a pártpreferenciákat és a pártidentitást együttesen figyelembe venni. Papp Zsófia elemzése a hazai ESS adatok alapján (is) arra hívja fel a figyelmet, hogy módszertani szempontból a pártidentitás különféle alternatív módszereit is célszerű vizsgálni, illetve, hogy a pártpreferenciák esetében is a retrospektív válaszok jellegzetes, adott esetben pártonként is eltérő torzításokat tartalmaznak a valós részvételi adatokhoz képest.
- A demokratikus részvételi formák gyakorlása – talán nem meglepő módon – nagyobb mérvű a választási éveken, pl. politikussal való kapcsolatba lépés, demonstráción való részvétel, pártaktivista tevékenység, kitűző viselése). Összességében viszont a részvétel mértéke alacsony, Magyarországon még más európai országoknál is kisebb mértékű. (A demokratikus részvétel a skandináv országokban és Németországban a leggyakoribb.)
- Szabó Andrea a szélesen vett politikai és társadalmi aktivitásra vonatkozó, ifjúsági (15-29 évesek) elemzése azt mutatta, hogy a magyar fiatalok európai kortársaiknál kevésbé integrálódnak a társadalomba. A politikai érdeklődés minden országban alacsonyabb a fiataloknál, mint az időseknél; a magyar adatok az átlag alatt vannak. A fiataloknál a demokratikus részvétel más formáiban a hazai adatok kisebb aktivitást mutatnak, mint az uniós országokban, de a korábbi évekhez képest egy növekvő tendencia mutatkozik a magyar fiataloknál. E tendencia mellett egy másik jelenség is megfigyelhető: bár kevesen gyakorolják a demokratikus részvételi formákat, a relatíve

kiszámú aktív résztvevő körében magas a különféle részvételi formák előfordulása. (Akik valamilyen formában politikailag aktívak, azok más formában is azok.)

Intézményi bizalom

Az itt közölt eredmények a kutatócsoport gyorsjelentésén alapulnak.

- A magyar társadalmat alapvetően politikai bizalmatlanság övezi az ezredforduló óta, amióta az ESS 6 hullámából adatok állnak rendelkezésre. Eszerint az intézményi bizalom időbeli változása Magyarországon hullámzó. A magyar társadalom 2002-ben (a választásokat követően) bízott leginkább a politikai intézményekben, azóta a bizalom csökkent, a közvélemény a legkiábrándultabb 2008-ban volt. Ekkor a bizalom csökkenése átmenetileg megállt és a 2010-es választásokat követően magasabb szintre emelkedett. A legfrissebb, 2012-es adatok szerint a bizalom ismét alacsonyabb, mint 2010-ben volt, de nem érte el a 2008 évi mélypontot.
- Az ESS kérdőívében öt nemzeti intézmény iránti bizalomra kérdezik rá, mindegyik esetben egy 0-10 fokú skálán. Ezek az országgyűlés, a jogrendszer, a rendőrség, a politikusok és a politikai pártok. Ezek közül az ESS 6. hulláma, 2012 idején a rendőrség volt az egyetlen intézmény, amelynek bizalmi indexe meghaladta a skála közepét 5,3 értékkel. Az összes többi politikai intézmény esetében pontosabb bizalmatlanságról beszélni, mint bizalomról. Különösen alacsony az olyan intézményekkel szembeni állampolgári bizalom, amelyek közvetlenül köthetők a politikához illetve a politikai alrendszer működéséhez, mint az országgyűlés, a pártok és a politikusok. Rövidtávon, 2010 óta, legjobban a parlament „tekintélye” tépázódott meg, a népképviselő legfontosabb intézményével szembeni bizalom – az egyébként sem túl magas értékhez képest – egy tízfokú skálán mérve egy teljes pontot csökkent és alig haladja meg a 3-as értéket.
- Az intézményi bizalom kialakulásában jelentős szerepet játszanak a különböző szocio-demográfiai tényezők. Eszerint az intézményi bizalom szintje magasabb a nőknél, mint a férfiaknál; az alacsonyabb iskolai végzettséggel alacsonyabb politikai bizalom párosul; minden intézménnyel kapcsolatban a legbizalmatlanabbak a munkanélküliek, illetve az egyéb inaktív kategóriába soroltak, míg a nyugdíjasok és leginkább a tanulók bizalmi indexe inkább kedvezőbb, magasabb szintű. Lakóhely szerint leginkább a fővárosiak bíznak meg a politikai intézményekben, míg a megyeszékhelyeken élők a leginkább bizalmatlanok. Vagyis a magyar politika és annak intézményeivel szembeni bizalmatlanság mértéke a legnagyobb a társadalom peremén élők körében: az alacsony iskolai végzettségű, falusi, a munkaerőpiacról tartósan kiszorult és napi megélhetési gondokkal küzdő népesség körében. Bizalomról, pontosabban annak bizonyos mérsékelt jelenlétéről csupán a társadalom legkedvezőbb helyzetben lévő csoportjai kapcsán beszélhetünk.

A migrációval összefüggő attitűdök

Az ESS 6. hullámának kérdőívében a sztenderd (core) kérdések között szerepelnek a migrációval összefüggő véleménykérdések. Ezek közül három kérdés a bevándorlásra vonatkozik: Kérem, mondja meg, hogy a külföldön élő magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? A külföldön élő nem magyar nemzetiségűek mekkora részének engedné meg a betelepülést? Az Európán kívüli szegényebb országokban élő emberek mekkora részének kellene megengedni, hogy Magyarországra jöjjön élni? Válaszlehetőségek: 1 - sokuknak meg kellene engedni; 2 – jó néhányuknak meg kellene

engedni; 3 - keveseknek kellene megengedni; 4 - senkinek nem kellene megengedni. A másik három kérdés általánosabban vizsgálja külföldiekkel kapcsolatos attitűdöket egy 0-10 fokú skálán: Általában véve árt, vagy használ Magyarország gazdaságának, hogy más országokból idejönnek élni emberek? Magyarország kulturális életének általában véve ártanak, vagy inkább gazdagítják, akik más országból idejönnek élni? Rosszabb, vagy jobb hely lett-e Magyarország azzal, hogy más országból idejöttek emberek élni? Ezekre a kérdésekre vonatkozóan 2002 és 2012 között hat időpontban állnak rendelkezésre válaszok.

Az egyszerű, leíró szintű eredmények alapján elmondható, hogy a magyarok csak kisebb része támogatja a külföldiek betelepítését. A válaszolók a legtoleránsabbak a magyar nemzetiségű betelepülőkkel, de őket is legfeljebb 30 százalék támogatja. Más nemzetiségű migránsokat, különösen ha szegény országból érkeznek, nagyjából a válaszolók 5 százaléka engedné be. Ehhez képest a külföldiek jelenlétéről alkotott vélemények nem is annyira negatívak. A 0-10 fokú skálán 5 feletti átlagos értéket vesz fel, tehát kissé a kedvező irányba billen, az a vélemény, hogy Magyarország *kulturális életének* nem annyira árt, hanem azt talán inkább gazdagítja a migránsok jelenléte. A tendencia 2002 és 2012 között még enyhén emelkedő is ebben a vonatkozásban. Nagyjából egy fokkal rosszabbak az átlagok a skálán, ha arról van szó, hogy ártanak vagy használnak az ország *gazdaságának* a migránsok. Szintén a 4-es érték körül mozog a 0-10 fokú skálán az átlag az általánosan megfogalmazott kérdés esetében is, hogy jobb vagy rosszabb hely Magyarország attól, hogy itt más országból való emberek élnek. A tolerancia ezeknek a kérdéseknek az esetében is enyhén növekszik.

Nemzetközi összehasonlításban elmondható, hogy Magyarország legtöbb vonatkozásban az élen jár a különböző háttérű migránsok elutasítása terén és utolsók között a befogadás terén, nagyjából együtt más a Kelet-Európai országok képviselőivel.

A migrációval kapcsolatos attitűdök mögött kétváltozós és többváltozós elemzéssel is kerestünk magyarázó elveket. Alapvetően úgy tűnik, hogy a nemek tekintetében nem figyelhetők meg különbségek. Az életkor-csoportok szerepe sem jelentős, de azért elmondható, hogy inkább a fiatalok elfogadóbbak a migránsokkal szemben. Az iskolai végzettség tekintetében, minél magasabb iskolai végzettsége van valakinek, annál inkább lesz jobb, elfogadóbb véleménye a migránsokkal kapcsolatban. A lakóhely szerepe kissé ambivalens. Egyfelől Budapesten volt a legkevésbé jellemző a migránsok teljes elutasítása, de a befogadási hajlandóság nem ott volt a legmagasabb. A kisebb településeken válaszolták relatíve a legtöbben azt, hogy a migránsok közül sokuknak megengednék, hogy betelepüljenek, de ugyanilyen típusú településeken voltak a legnagyobb arányban azok a válaszok is, amelyek senkit sem engednének be. Vagyis ezek a települések erősen polarizáltak, s ezt a kérdést regionális aspektusból érdemes még tovább elemezni. Az adatfelvétel időpontjában munkanélküli kérdezetek szignifikánsan kisebb mértékben fogadnának be migránsokat az országba és az attitűdjük is inkább a negatív irányba húz, főleg ha a migránsoknak ország gazdasági életére gyakorolt hatására vonatkozó kérdéstről van szó. A kérdezetek között voltak olyanok, bár igen alacsony számban, akik nem Magyarországon születtek. (A magyar nyelvű adatfelvétel alapján ezek a válaszolók határon túli magyarok lehettek többségükben.) Az ő attitűdjük a bevándorlással, a migránsokkal kapcsolatban nem meglepő módon kedvezőbbek voltak.

A hat kérdés többváltozós elemzése a demográfiai változók közül több esetben megerősítette a magasabb iskolai végzettség pozitív hatását, illetve a munkanélküliség negatív hatását a toleránsabb véleményekre. A kérdezett migráns státusza is szignifikáns maradt más változók kontrollja mellett is. A többváltozós elemzésbe más véleménykérdések is szerepeltek a

magyarázó változók között. A demokráciát fontosnak tartók például bizonyos vonatkozásban toleránsabbnak tűntek. Az LGBT jogok mellett is kiálló válaszolók szintén toleránsabbak voltak a migránsokkal kapcsolatban is. Szintén kedvezőbbek voltak a bevándorlással és a külföldiekkel kapcsolatos attitűdjeik azoknak, akik szerint az Európai Uniónak tovább kellene erősíteni az integrációt. Ez azt mutatja, hogy a migrációról való attitűdök jól beilleszthetők egy szélesebb gondolkodásmódba, amely jellegzetes varianciát mutat Magyarországon.

A személy és szociális jóllét alakulása

Az ESS 6. hullámának kérdőívében kiemelt téma volt a szubjektív jóllét. Két kérdés pedig, amelyek közül az egyik az élettel való elégedettségre, a másik a boldogságra vonatkozik részét képezi a sztenderd (core) kérdések körének.

Nemzetközi összehasonlításban a szubjektív jóllét mértéke, az említett két kérdéssel, az elégedettséggel illetve a boldogsággal mérve, alacsonynak mondható nálunk. Egy 2012-es nemzetközi rangsorban Magyarország 27 ország között alulról a harmadik, alacsonyabb átlagok Ukrajnában és Bulgáriában látszanak. Ezt a képet kevésbé enyhíti, hogy az élettel való elégedettség vagy a boldogság kérdései alapján a volt szocialista országokban általánosan kedvezőtlenebb a helyzet, mint az EU tagállamok többségében és kiemelten a skandináv országokban. Vannak ugyanis olyan volt szocialista országok, nevezetesen Lengyelország vagy Szlovénia, ahol ezeknek az indikátoroknak a tükrében a jóllét érzet jóval magasabb.

Magyarországon az elégedettséggel mért jóllét az időbeli különbségeket tekintve alacsony szinten hullámzó. Az elmúlt egy évtized során inkább a csökkenés volt jellemző; ezt a trendet csak egyszer, 2010-ben, törte meg egy kedvezőbb mérés, amely alapvetően egy szélesen vett és átmenetileg kedvezőbbnek tűnő politikai légkör következménye volt. Ebben az időben, mint szó volt róla, nőtt az elégedettség a demokráciával, de hasonló módon a gazdasággal és a kormánnyal is. Az élettel való elégedettség illetve a boldogság valamelyest csökkent 2010 és 2012 között, de nem esett vissza annyira, mint amit a 2008-as mérés mutatott.

A szubjektív jóllét és a társadalmi-demográfiai tényezők kapcsolata jellegzetes törésvonalakat mutat a magyar társadalomban, Érdekes eredménynek tekinthető, hogy a férfiak és nők között nincsen különbség. Nem triviális, hogy a jóllét érzete a fiatalabbak között a legerősebb és az életkor előrehaladásával rosszabbodik. Talán kevésbé meglepő, hogy a 70 év feletti idős emberek esetében a szubjektív jóllét átlagai a legalacsonyabbak, de ennek lehetséges okait, mint rosszabbodó anyagi körülmények, romló egészségi állapot, csökkenő társadalmi kapcsolatok, szükséges lenne tovább vizsgálni. Meglepőbb, hogy az 50-59 évesek körében ugyanolyan rossz a helyzet, mint a 70 év felettiéknél. Ez a korosztály egyfelől feltételezhetően szakmai és jövedelmi pályája csúcsára ért (legyen az bármilyen pálya a magyar viszonyok között), ami bizonyos elégedettséget, boldogságot jelenthetne. Másfelől viszont ők az ún. „szendvics” generáció, akik támogatják a még erre rászoruló felnövő gyerekeiket, illetve az erre már rászoruló idős szüleiket és ez kettős terhet ró rájuk, ami rontja jóllétüket. Hozzájuk képest a 60-69 évesek jólléti állapota kedvezőbb, bár átlag alatti, hasonlóan, mint a nyugdíjasoké. A korcsoport tagjai valóban friss nyugdíjasok, akik számára ez az állapot több nyereséget jelent, pl. a munkavállalásból, - végzésből adódó stressz megszűnése, mint amilyen veszteséget okoz, hiszen sem anyagi helyzetük, sem egészségi állapotuk, sem társadalmi integráltságuk még nem indult romlásnak. A nyugdíjasok egyébként valóban nem jelentik a szubjektív jóllét szempontjából legrosszabb helyzetben lévő csoportot. A munkanélküliek sokkal rosszabb helyzetben vannak náluk, vagyis a munkából való kiszakadás aktív életkorban súlyosabb jóllét deficit, mint idősebb korban. A társadalmi státusz és a szubjektív jóllét közti kapcsolat

egyértelműen pozitív. A magasabb végzettség és ezzel összefüggésben az értelmiségi munka vagy a vezető beosztás a szubjektív jóllét magasabb mértékét valószínűsíti, szemben az alacsony iskolázottsággal és az ebből adódó szakképzetlen munkavégzéssel. Emellett a jobb jövedelmi helyzet, a kedvezőbb anyagi körülmények javítják, az anyagi nehézségek (pl. az adósság vagy a rezsifizetés gondjai) pedig rontják a jóllét mértékét.

Egy másik megközelítést alkalmazó tanulmányban a szubjektív jóllét fogalma helyett a társadalmi deficit fogalmát használtuk. Két ország-csoport, a négy visegrádi ország, illetve a négy skandináv ország társadalmi kapacitásának összehasonlításakor makro indikátorokat használtunk. Ez az elemzés azt mutatta, hogy a makro indikátorok közül nem azok működnek a legjobban, amelyeket a leggyakrabban használnak más kutatások, nevezetesen a gazdasági helyzetet, foglalkoztatottságot tükröző GDP vagy a munkanélküliségi ráta. Az országok, illetve azon belül az egyes régiók között is jobban diszkriminál és az ESS adatokból nyert mikro-szintű mérésekkel is jobban összefügg a vásárlóerő paritáson számolt szabadon elkölthető jövedelem nagysága. Ez úgy értelmezhető, hogy egy adott ország, régió társadalmi kapacitásának megőrzéséhez alapvetően szükség van munkára, de ahhoz kapcsolódóan a tisztességes, a megélhetést fedező jövedelemre is. Két további jól működő makro indikátornak tűnt a várható élettartam és a számítógép használat, (ami digitális tudást mér). Interpretációnk szerint a várható élettartam egy olyan komplex mutató, amely egyrészt jól jelzi az egészségügyi ellátórendszer állapotát, fejlettségét, az egyének egészségtudatosságát és életvitelük „fenntarthatóságát”, mondhatni stressz-mentességét. A számítógép használat pedig értelemszerűen a tudás, a kompetencia mértékét jelzi.

A vizsgálat során tapasztalt különbség az S4 és V4 országok között egyáltalán nem meglepő. Érdekesebb, hogy ebben a megközelítésben is Lengyelország „outlier”, kilóg a visegrádi országok sorából és – hasonlóan az elégedettség-boldogság rangsorokhoz – mintegy félúton van a fejlett Európai társadalmi felé.

Összefoglalóan,

az NN 101921 Európai Társadalomtudományi Elemzések című OTKA kutatás, az abban résztvevő MTA TK PTI kutatócsoport, a 2011 szeptember 1 – 2014 december 31 közötti időszakban, konzorciális rendszerben az NN 101922 OTKA kutatással, egy nagy európai összehasonlító kutatás (ESS) részeként

- 1) végrehajtott egy nemzetközi adatfelvételt, az adatokat hozzáférhetővé tette mind hazai, mind külföldi kutatók számára, ezzel közjószágot hozott létre, tudományos infrastrukturális szerepet töltött be;
- 2) a kérdőív adataira építve idősoros és nemzetközi elemzéseket végzett el, a fentebb részletezett tématerületeken, amelyek eredményeiről hazai és nemzetközi tudományos konferenciákon számolt be, illetve publikációkat készített (elő). Értelemszerűen, a további (részben nemzetközi) publikációk, természetesen OTKA szám és hivatkozás feltüntetésével, részben a kutatás futamideje után jelennek majd meg. Az ESS adatok elemzése is tovább folytatódik a pályázati támogatás megszűnése után is.